

Erdély szellemi sugárútján

Cs. Szabó László transzszilvanizmusa

1. A már-már elérhetetlennek tűnő műveltségsmény megtestesítője, az enciklopédikus tudású Cs. Szabó László Budapesten született 1905-ben az Izabella utcában; a Hargita lábánál, Homoród-fürdőn keresztelték, alig ötven kilométernyire előnévének helyszínétől, Csekefalvától. Apja az írói álmokat dédelgető Cs. Szabó Kálmán (1878–1952) székely lófó, anyja Haan Jozefine, Küküllő vidéki szász cipszer család leszármazottja. Dédapja Berlinben végezte a teológiát;¹ nagyapja, Szabó András, a Székelyudvarhelyi Református Kollégium tanára volt;² két nagybátyja a Magyar Képzőművészeti Főiskolán szerzett képesítést. A családi legenda az ősök között tartotta számon az európai hírű 17. századi nagyszebeni ezüstművest, Hann Sebestyént. „Bár író vagyok, mesterségemnél mindig jobban izgatott a művészet, talán ebben is Sebestyén a ludas – írja gyermekkori visszaemlékezéseiben Cs. Szabó.” „A vándorszenvedély azonban székely örökség. Engem mindenütt el lehet képzelni, csak tornácon nem, pipázva, dohányos szitával, száradó paprikafüzérek alatt. Ha borvizes ember volt a székely, eljutott szekéren Bukarestig, Jászvásárig, ha diák, gyalogszerrel s másképp Tibetig, ha meg Ábel, akkor New Yorkig. Egy tömbben csodálatos néphagyományukon kívül csak a szegénységet ápolták a szeretett havasokon, azt kiváló sikerrel. De meséből, balladából, Petőfi-legendákból s ódon zamatú, poétikus beszédből nem lehet megélni. Rendjén való, hogy szívós, fürge okosságukból jusson másoknak is, szóródjék szét egy részük, legyenek a lassúbb eszű, komorabb *magyarok kovásza*, ahogy a folyton szóródó, mozgékony skótok a tunyább

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötetei: *Kisebbségi összhangzattan. Eszmetörténeti tanulmányok* (2012–2022). Bp., 2024, Nap Kiadó, 2024; *Irodalmunk arculatépítői. Esszék, tanulmányok* (2014–2024). Kolozsvár, 2024, Kriterion Könyvkiadó.

1 „Mégvolt egyik pesti fiókomban elrojtosodott papíron, 1834. októberi kelettel a dédapámnak szóló hatósági engedély, hogy külföldre mehet tanulni. Bécs húzódozva engedett ki erdélyi madárfiókákat idegen ég alá, ki tudja, milyen veszélyes magokat szedegetni.” (Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 21.)

2 Lásd: Gönczi Lajos: *A Székelyudvarhelyi Református Kollégium... Székelyudvarhely, 1907*. Szabó András *A szatyrdráma* című munkája 1898-ban jelent meg a helyi könyvnyomdában.

angoloké.”³ Attól tartott, hogy az elszakított területek nélkül *kovásztalan kenyér lesz az ország*.⁴

Hathónapos korától 1918-ig anyai nagypapja kolozsvári házában nevelkedett. A gyermekkori éden Rózsa utca 5. szám alatti kertjére visszatekintve nemegyszer Kosztolányit idézte: az ember az első tizennyolc évének az adója, de nyomban azt is hozzáfűzte: „még inkább az első tíznek”.⁵ Ebben a mórliczi tízszentidőben a luteránus elemi és a Farkas utcai Református Kollégium is kitüntető szerepet kapott: ezeknek köszönhető, hogy már serdülő korban találkozott az erdélyi magyar múlt különösen szép példáival. Erdély és Kolozsvár élő lexikonának, Kelemen Lajosnak a „sétálgató történelemóráira” 1971-ben is szívesen emlékezett.⁶

„Ha egy varázsló megkérdezné: hova röptessen szellemcsukjában – olvashatjuk a *Hűlő árnyékban* lapjain –, azt felelném, tegyen le most mindjárt a Farkas utca torkolatánál, hadd nézzem a végében a református templom csupasz, hatalmas ormát, s ha kinéztem magam, fönn a madarakat, amint szállnak még keletebbre, mint a dalban, Menaság felé. Pesten ágyam felett függött Hoefnagel gyönyörű rézmetszete Kolozsvárról, *Transilvania civitas primaria*, 1617-ből. Ágyfelől függ most is, fölötte Gy. Szabó Béla fametszetén nyárfák isznak a suhogó Szamosból. Alatta egy kis olajfa kereszt, amit Jeruzsálemből hoztunk haza. Haza vagy vissza? Vissza, Londonba.”⁷

Árkossy István „kép- és betűíró”, aki történelmünk szakrális helyén született, hetvenéves korában megvallotta, hogy a Farkas utcában hársfaillatnál is jóval mélyebb nyomokat hagyott lelkében a „valóságos történelem illata”, a „genius loci” megkapó varázsa. „Hiszen olyan diákok, tanárok, professzorok kopatták az ódon Református Kollégium előtti járda kövezetét, mint Áprily Lajos, Kós Károly, Szabó Dezső, Cs. Szabó László, Székely Bertalan, de a távolabbi múlt szemtanúi közül akár Apáczai Csere János és más ragyogó szellemiségek neve is említhető, akik már pusztá jelenlétükkel is méltó emléket állítottak ennek a különös aurával felruházott helynek: Erdély szellemi sugárútjának.”⁸

Az „európai esztendőket” átélt Cs. Szabó – Budapest, Róma, Firenze, London páratlan tudású ismerője – egész életében Kolozsvárra és Párizsba vágyott. Azt vallotta, hogy mindent abból a vén városból hozott, mindent, amit tudott, tud, elszenvedett – írja londoni monográfusa, Sárközi Máttyás.⁹ Gyermekkora városa külsőleg megsemmisült ugyan, de a szívében és az elméjében mégis minden a régi helyén állt. „Párizst a franciák a fény városának hívják, bizonyos értelemben

3 Cs. Szabó László: Gyermek Kolozsváron 1905–1918. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*, 25.

4 *Hűlő árnyékban*, 279. Vö. *Hűlő árnyékban*, 19–55.

5 Vö. *Hűlő árnyékban*, 19–55.

6 *Hűlő árnyékban*, 53.

7 I. m. 55.

8 Árkossy István: Az intellektus szűrői, avagy Weisskopf úr, hány óra? *Hitel*, 2023/4, 119–124.

9 Sárközi Máttyás: Csé. Cs. Szabó László életműve. Bp., 2014, Kortárs Könyvkiadó.

az is – jegyezte fel naplójában. „A háború után néhány kezdő magyar író itt szedte össze az európai gondolatok szétvert seregét, s a pannóniai tartományba visszatérve, máig rendben tartja őket.”¹⁰ A húszas évekbeli diákkorának Párizsa „költők, művészek, filozófusok, félőrült emigránsok lázas fényezője” volt, de eltűnt az idők forгатagában – ekképp tekintett vissza 1979-ben Londonból –, „ma öntelt, rideg mintabürokratáké, remekül képzett gazdasági mandarinoké, amerikai, nyugatnémet és japán nagytőkések vendéglátó házigazdája”.¹¹ „Az ő Európája annak a kultúrának a klasszikus földje volt, amelynek a görög–latin antikvitás, a kereszténység, a humanizmus és a felvilágosodás adták a karakterét – állapította meg születésének századik évfordulója előtt Pomogáts Béla. – Ebben a, fájdalom, mindinkább virtuálissá váló Európában kereste a magyarság és külön Erdély helyét és hivatását, és a régi Erdélyt is azért becsülte igazán, mert annak arcán is e virtuális Európának a jegyeit ismerte fel.”¹²

Amikor a Református Kollégiumba járt, Cs. Szabó még láthatta „a két haza” első magyar kőszínházát.¹³ „Kezdték arcom körül suhogni a szellemek, akik hetedhét országon át azóta sem tágítanak mellőlem. Az utca nagykövetei – jegyezte fel két emberöltő múltán.” „Köztük e láthatatlan diplomáciai kar rangidős tagja, Mikes Kelemen. Mivelhogy ő is, mint Apor Péter, abban az utcában diákoskodott.”¹⁴ Halálának negyvenedik évfordulója előtt Pomogáts Béla a Korunkban a régi magyar „enciklopédisták” – az Apáczai Csere Jánosok, Besenyey Györgyök, Kazinczy Ferencek – örökösének tartotta, és a Babits Mihályok, Németh Lászlók, Hamvas Bélák között emlegette. „Közelről szemlélte az »ország és az irodalom« életét, figyelmesen hajolt az irodalmi, színházi és művészeti kultúra napi eseményei fölé, egyszersmind meg tudta teremteni azt a távlatot, amely térben és időben szélesebb körű áttekintést tesz lehetővé, és a figyelmesen számon tartott részleteket az összefüggések rendszerében helyezi el.”¹⁵

Önként vállalt emigrációjában többször is kijelentette: „őshazám ma is Erdély”. „Budapestet 1918 és 1949 között már csak otthonomnak tekintettem. Ezért nevezhetem Londont 1951 óta második otthonomnak.”¹⁶ A „keleti őrtorony” ősi falai hajdani hitvitákra, Apáczai Csere János radikális művelődéspolitikai apostolkodására, Heltai Gáspár és Tóthfalusi Kis Miklós nyomdájára emlékeztették,

10 Cs. Szabó László: Hét nap Párizsban. In: Cs. Sz. L.: *Apai örökség. Összegyűjtött novellák, I. kötet (1928–1944)*. Bp., 2004, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 90–105.

11 Cs. Szabó László: AZÉRT IS! Három beszélgetés Urbán Györggyel. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 271–304.

12 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003, 4.

13 Lásd: Káli Nagy Lázár *visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színészet hőskora, 1792–1821*; szerk. Lázok János; 3. jav., bőv. kiad. Marosvásárhely, 2009, Mentor. (*Erdélyi ritkaságok sorozat*)

14 *Hűlő árnyékban*, 53.

15 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003/4, 15–18.

16 *Vérző fantomok*. Beszélgetés Mezei Andrással. London, 1979. In *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 243.

a színházalapítást és Jósika Miklós termékenyítő angolrajongását juttatták eszébe. A „félíg független kishaza tradíciója” és a protestáns hagyomány volt életre szóló élménye. Amikor a párizsi Magyar Műhely szerkesztői – Márton László és Papp Tibor – 1965 nyarán életinterjút készítettek a hatvanéves íróval, bővebben kifejtette, hogy az erdélyi gyermekkor után miért szokott hozzá olyan nehezen Budapesthez; 1918 után is minden évben visszajárt a nagyszülői házba. „Hiányzott Erdély – hangzott az indoklás –, mert Budapestet már idegen területnek éreztem... [...] Az a hivatalos Magyarország, amelyet Szabó Dezső kicsúfolt, és amely körülvelt minket [...], az nem volt a szívünk szerinti haza. Mindezek előkészítették azt, hogy kiadtam egy könyvet [...] a harmincas években, amelynek a címe kísérteties módon: *Levelek a száműzetésből*. Ebben az esetben a szó még belső száműzetésre vonatkozott. Később pedig emigrációba kerültem, és ebben az emigrációban [...] bizonyos mértékig megeltem honomat a hazában, vagy ha tetszik, a nagyvilágban.”¹⁷

2. A frissen érettségizett diák első útja Olaszországba vezetett (1923); 1925–1926-ban London és Oxford következett, ahol Teleki Pál miniszterelnök (1879–1941) megbízásából egy diákvitán vett részt a trianoni békerendszer – akkori kifejezéssel a „Duna-völgyi rendezés” – kérdéseiről; 1929 nyarán a svájci Veveybe utazott Farkas Ferenc zeneszerzővel, hogy Rousseau és Sztravinszkij nyomdokait követve mérítsen ihletet.

Kolozsvár és Párizs jelentette számára azt a két „tartóoszlopot”, amelyen írói lelkülete érvényes mintázattá szilárdult. Kolozsvár – ahol a nagy szünidőkkel együtt mindössze 13 évet töltött – „kimeríthetetlen őstalaj” volt számára; Párizs pedig – ahová sűrűn kijárt – a nyugat-európai civilizációt jelentette. Londoni éveiből származó metaforája szerint „Rodin és Párizs egy darabig egy volt” az életében.¹⁸ Ha történetesen nem tudott hazaruccanni Kolozsvárra, a tanári szünidőkben Párizsba tartó Jancsó Elemér kereste fel őt Budapesten. Egyik korai naplójában feljegyezte: „1928. február 26-án Jancsó Elemér följött Kolozsvárról, s meglátogatott.” Az európai inspirációt kereső Cs. Szabót az ragadja meg, hogy a Nemzeti Parasztpárt elnöke, Iuliu Maniu (1873–1953) „népgyűléseket tart Erdélyben, s szentimentális célzásokat tesz arra, hogy az életét tette föl erre a játékra. A parasztpárt fenyegetőzik, s nem meri átvenni a hatalmat. [...] Ha majd hosszú habozás után a parasztpárt átveszi az uralmat, Maniu mérsékelt, becsületese keze alatt a párt elemeire bomlik, s három hónap múlva a nemzeti, egységes román állam csődöt mond, s talán egy parasztkommunizmusnak adja át a helyét.”¹⁹ Ami arra vall, hogy a Nyugatban irodalmi kérdésekről publikáló,

17 Papp Tibor: Cs. Szabó László ünnepi Megkönyékezése. *Kortárs*, 2014, 2.

18 Cs. Szabó László: Azért is! Három beszélgetés Urbán Györggyel. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 271–304.

19 Balogh Tamás: „A mi korunk már egy átmeneti kulturtípus” (Cs. Szabó László naplója, 1928). *Forrás*, 1928/11, 3–9.

gazdaságtörténetből doktoráló Cs. Szabó intenzíven érdeklődött a két világháború közötti társadalom-politikai kérdések iránt.

A *Hűlő árnyékban* lapjain élete egyik „fordulópontos” évszámának nevezi 1925-öt, amikor harmadosztályú vasúti fapadon kiment Párizsba. „Kolozsvári barátom, Jancsó Elemér irodalomtörténész várt az ottani Keleti pályaudvaron – emlékezett vissza két emberöltő múltán –, később feleségül vette egyik unokahúgomat. Volt egy kis udvari szállodaszobája, örökké sötét, de tiszta, azon osztoztunk s egy ágyon: házastársi franciában. Akkor még kispolgárok nem tudtak elképzelni másfajta fekvőhelyet; félszáz Simenon-regényen át Maigret is ilyenben ébred frissen pörkölt kávéillatra.”²⁰

Későbbi professzorom – a felvilágosodás és a reformkor egyetemi előadója, aki az Eötvös Collegium hallgatójaként a Sorbonne-on folytatott kiegészítő tanulmányokat – komolyan vette barátja kérését: foglaljon szobát, állítson össze városnéző programot számára. Fiától, Jancsó Miklós színművésztől tudom, hogy édesapja nemcsak szállodai szobájába (rue Monsieur le Prince) fogadta be barátját, de hetekre, napokra, órákra beosztott „feszés” programot is előkészített számára.²¹ Hogy milyen hatással voltak ezek a napok, hetek, hónapok és évek Cs. Szabóra? Egy 1935-ben született dedikáció jól megvilágíthatja ezt: „Jancsó Elemérnek, visszaemlékezve a visszahozhatatlan és felejthetetlen közös »Vándorévek«-re. 1935. XII. 31. Cs. Szabó László.”²² „Valamikor – írta a *Búcsú a vándorévektől* című vallomásában – azért voltunk jó magyarok, mert európaibbak voltunk a környező népeknél, ma úgy maradunk magyarok, ha a szomszédokkal legalábbis tovább versenyzünk Európáért.”²³

„Csak így tehetett szert Laci arra a fantasztikus tudásra, amit elsajátított” – emlékezett vissza Jancsó Elemér özvegye,²⁴ Máthé-Szabó Magda.²⁵ „Sógorsági, tehát magyar észjárással rokoni alapon Kuncz Aladár, a *Fekete kolostor* szerzője s az Erdélyi Helikon egykori ösztönzője volt első biztatóm – idézte fel 1982-ben Cs. Szabó –, ma is töretlen, meleg fénnel süt rám dióbarna, nőbolondító szeme, akár a kolozsvári Ellenzéknél kerestem föl nyári szünetekben, akár a Centrál kávéházban találkoztunk, ha fel-felrándult Pestre.”²⁶

Jancsó Elemér e rokonság révén vált „nacionalistává” 1956 után. A belügyi szervek megfigyelésének egyik fő oka: rokona van Nyugaton, aki ráadásul a Szabad Európa Rádiónál dolgozik. „Halála előtt apám még egyszer kijutott

20 Cs. Szabó László: *Hazán innen, hazán túl (1918–1979)*. In *Hűlő árnyékban*, 56–160.

21 Lásd: Jancsó Miklós: Jancsó Elemér párizsi leckekönyve. *Helikon*, 2011, 23.

22 A dedikált kötet Sas Péter tulajdonában van, az ő engedélyével idézem.

23 Idézi Pomogáts Béla a Cs. Szabó László a magyar költészetéről című tanulmányában. In Cs. Sz. L.: *A magyar költészet századai*. Mentor Kiadó, 2008, Marosvásárhely, 5–12.

24 Kuncz Elek kolozsvári tankerületi főigazgató (1846–1915) lánya, Máthé-Szabó Magda 1945-ben ment férjhez Jancsó Elemérhez.

25 Jancsó Miklós: Jancsó Elemér Párizsban. *Helikon*, 2012, 15.

26 Cs. Szabó László: *Hazán innen, hazán túl*. In Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban*. Bern, 1982, 19–160.

Párizsba egy társasutazás tagjaként. Ennek a lehetőségnek nagyon örült, azokban az években még Magyarországra sem engedték ki. Nagyon készült viszontlátni Párizst, számított arra, hogy a Londonban élő Cs. Szabó László meglátogatja, hiszen ő nem hagyhatja el a jól megfigyelt ONT (Oficiul Național de Turism – Országos Turisztikai Hivatal) szervezte csoportot.”²⁷

Egyetemi hallgatóként még nem tudhattam, hogy professzoromat is megfigyelte a szeku. Nyolcvanon feletti életem tapasztalatai alapján már ez cseppet sem meglepő. És azt is feltételezem, hogy Cs. Szabó épp Jancsó Elemér jövőendő kutatásai védelmében mondta le a párizsi találkozást. Professzoromnak ugyanis „dédelgetett terve” volt, hogy előkerítse és megvizsgálja a francia internált-ságban töltött évek levéltári anyagát; hogy nyomon kövesse azoknak a sorsát, akiknek a *Fekete kolostor* írója a kényszerű összezárttságban átéltek alapján örök emléket állított. Az ugyancsak „Kunczban utazó” Lőrinczi Lászlótól (1919–2011) tudom, hogy hajdani professzorom 1968 nyarán „teljesen újjászületve” tért vissza Párizsból. A hajnalba nyúló bukaresti éjszakában mind ezt ismételte: „Adatok kellene... új adatok... Aki egyetlen új adatot hoz felszínre, tett valamit a filológiáért...” Szavait nem annyira az író-műfordító és színpadi szerző Lőrinczinek szánta, sokkal inkább saját magát biztatta. Nem sejtette, hogy már nem fog eljutni Noirmoutier-ba.²⁸

3. Magam a New Brunswickban megjelent *Ötágú Síp* című irodalmi folyóiratban találkoztam először Cs. Szabó László nevével. Nagy Károly amerikai szociológia-professzor (1934–2011) 1974-ben olyan – időben és térben – távolra került szerzők „társaságát” hozta el otthonomba, akikkel addig csak a két világháború közötti erdélyi folyóiratokban találkozhattam: a *Korunk*, a *Hitel*, a *Független Újság*, a *Termés* hasábjain. Örömmel fedeztem fel újra Faludy Györgyöt, Flórián Tibort, Kovács Imrét.

Meglepheti fiatal évjáratokhoz tartozó pályatársaimat: Németh Lászlónak a Magvetőnél és a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent műveihez nem Budapesten jutottam hozzá, merthogy a Ceaușescu-időkben nem kaptam útlevelet. Kishatárforgalmi engedéllyel rendelkező kenyeres társam azonban időnként átjárt a Szovjetunióba, ahol olcsón jutott hozzá a magyarországi kiadványokhoz.²⁹

A Németh László hetvenedik születésnapját köszöntő *Új Látóhatár*-számunk köszönhetem, hogy „megmerítkezhettem” az esszéíró sajátos szövegvilágában. A Szabad Európa Rádióból hallottam a nevezetes eseményről. Elképzelhetetlennek tartottam, hogy valaha hozzájutok a müncheni folyóirathoz. És mégis most abból idézhetek. Beke György (1927–2007) ajándékozott meg velem 1989 végén, mielőtt áttelepült volna Magyarországra. Kiderült, hogy ő Vékás Domokos

27 Jancsó Miklós: I. m.

28 Vö.: I. m.

29 Máriás József (Felsőbánya, 1940. január 30. – Nyíregyháza, 2022. április 5.)

(1926–1995) révén jutott hozzá, aki 1984 és 1988 között a Kolozsvári Főkonzulátus élén állt. Neki köszönhetjük, hogy a szekuritate éber figyelése ellenére magyar könyvek, folyóiratok, újságok kerültek át Budapestről Kolozsvárra. Amíg 1988-ban nem utasították ki az országból, munkatársaival együtt így próbált rést vágni a diktatúra „vasfüggönyén”.³⁰

Cs. Szabó László úgy avatott be Németh László látás- és írásmódjába, hogy abból kicsengett egész nemzedéke tragikus életfelfogása: „Többünkben lobogott egy új országalapítás szinte élettani kényszere. Azóta két nemzedék nőtt bele egész alkatával a feldaraboltatásba, de mi még a ma történt Trianon gyermekei voltunk. Útszéli szólamok, hősködő handabandázás nélkül is eszeveszetten fáj az esztelen műtét, szadista felcserék kontárkodása, elménk és szívünk rögtön új végtagokat kezdett növesztetni a leszabdaltak helyére, sokkal nemesebbet (mert az elmében s a szívben), mint a csonka törzs... [...] Hogy Felhőkakukkvarat építünk? Életünk értelmét semmisítette volna meg, aki ezzel gyanúsít.”³¹ Soha nem tudott beletörődni Pozsony, Kassa, Eperjes, Lócse, Szabadka, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Nagykároly, Szalonta, Kolozsvár, Brassó, Marosvásárhely, Nagyenyed, Segesvár, Medgyes, Udvarhely elvesztésébe. Trianon gyermekeinek egyetlen erőforrása „a hatalom nélküliek hatalma” volt: a nyelv, a kultúra és a hagyomány, mivelhogy számukra a nemzet fogalma nem esett egybe az államhatárokkal. A *mintadiák*, amelyből idéztem, úgy méltatta Németh László írói munkásságát és magatartását, hogy ellentmondásait sem hallgatta el. Mint amilyen az 1939-es „mélymagyarság”-elmélete, az 1956-os forradalom utáni szovjetunióbeli útja.³² Épp ezek felemlítése révén válik hiteletessé a hangja, amikor a 20. század egyik lángelméjének hatalmas életművét ajánlja figyelmünkbe. Az elhangzott szövegrész egyébként eleven bizonyossága annak is, hogy a született esszéíró a dús érezetű, nagy lélegzetű, képgazdag, leíró s ugyanakkor elbeszélő, fanyar és fojtott indulattól feszülő nyelvet tekintette eszményének, amelyik ugyanakkor gúnyos és fenyegető, hajlítható és darabos, játékos és szűkölő, tréfás és felhős, kitanult és puritán.³³ Poszler György akadémikus jellemzése szerint: „mindent tud, és csupa érzelem, és amit tud és érez, mind ott vibrál-csillog írásai felületén”.³⁴ Hogy miként tökéletesítette értelemtagítótá, tömörre s egyben metaforikussá nyelvezetét? Az Angol Rádiót nevezi a maga akadémiájának. Ahol a világ egyik legeredetibb nyelvét kellett szembesítenie a világ talán leggazdagabb nyelvével. Valahogy olyanformán, mintha szinte minden utcasarkon megállította és igazoltatta volna egy rendőr. De az a százféle ismeretlen alakban megjelenő rendőr egy és ugyanaz a személy volt: Arany János.

30 Lásd még: Beke György: Iskolakeresztelő Kicsi Galambfalván. *Hitel*, 2004/10, 7–23.

31 Cs. Szabó László: A mintadiák. *Új Látóhatár*, 1971, 105–30.

32 A népi írók elleni hajsza idején, 1957. június 30-án a BBC közvetítette Németh László *Széchenyi* című drámáját. Cs. Szabó végezte el a darab rövidítését.

33 Vö.: Monostori Imre: Cs. Szabó László és a népi irodalom. *Forrás*, 2005/11, 56–65.

34 Poszler György: *Illúzió és értelem*. Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához. 113–144.

Az Ötágú Sípot követően az *Új Látóhatár*ból a Szabó Dezső-monográfiát író Gombos Gyula vált ismerőssé, akárcsak a szellemi honvédelem megszervezője, a tiszta gondolat, a tiszta stílus szerelmese, Szabó Zoltán; a Sarlós-mozgalom vezéregyéniségeként számon tartott Peéry Rezsőről innen tudtam meg, hogy Németországban él. Miközben olyan új neveket is megtanultam, akikkel 1990 után immár személyes kapcsolatba kerülhettem. András Sándorra, Borbándi Gyulára, Czigány Lórántra, Ferdinandy Györgyre, Gömöri Györgyre, Makkai Ádámra, Nagy Pálra, Papp Tiborra, Sárközi Mátyásra, Sente Imrére gondolok. Mivel évtizedeken át a *Korunk* szerkesztője s kiadójának (Komp-Press – Korunk Baráti Társaság) a vezetője voltam, ez a kapcsolat azt is eredményezte, hogy többségüknek megerősödjen a kolozsvári szellemi műhelyhez fűződő munkatársi viszonya.

4. A Ceaușescu-diktatúra bekeményítése előtt a Dienes László-alapította *Korunk* megjelenésének 80. évfordulóján a szerkesztőség a megőrzött levelek közül válogatott. A Levelestár rovatot indító Kántor Lajos két Cs. Szabó-levél tartalmát osztotta meg az olvasókkal. Meglepő módon a levelek postai küldeményként érkeztek.

Az 1976. szeptember 14-én Londonban feladott episztolából idézem: „Kedves Barátaim, megkaptam a KORUNK idei augusztusi számát. Az örömnél csak a hála nagyobb. Milyen szép ajándék. Rendes feltámadás ez, ahogy illik. Kegyelmes volt hozzám a Sors, és erős volt bennetek az akarat. Ott elevenedett meg poraiból a külföldön élő magyar-erdélyi író, ahol írni s olvasni tanult, még I. Ferencz József császár és király alatt, az iskolát megelőzve már az édesanyjától. [...] Megindult köszönet még egyszer mindnyájatoknak, hogy nem felejtették el azt, aki végeredményében közéték s hozzátok tartozik, s amit onnan hozott, sohase tagadta meg vagy árulta el. Legalábbis remélem. [...] Igaz szeretettel, szívből köszönt

Cs.”

Hogy a *Korunk*-publikáció mekkora örömet szerzett Cs. Szabónak, azt az '56-os emigráns Czigány Lóránt (1935–2008) irodalomtörténész augusztus 13-i naplóbejegyzéséből tudjuk. „»Lepipáltuk Pestet!« – mondja Csé a telefonba. Dermedten hallgatok. Kik? Mikor? Hogyan? »Itt van a kezemben a *Korunk* legújabb száma, s benne a Shakespeare-esszém³⁵ – hallatszik a diadalmas hang a vonal végéről. »Ezek az erdélyiek mindig közel álltak a szívemhez« – mondja Csé, és egészen elérzékenyül a saját hangjától. Az írói hiúság nem ismer korlátot, ha meglegyezgetik. Azt persze nem tudja, hogy nem a székely atyafiaknak köszönheti a megjelenését, hanem minden bizonnyal a román kulturális politikának, amelyik Csé megjelentetésével döfni kíván egyet a magyarokon. Nem tudja, hogy az emigráns író csak egy gyalog ebben a sakkjátszmában. Ugyanakkor

35 Cs. Szabó László: Bálványkép vagy portré? *Korunk*, 1976/8, 585–591.

a megjelenés tényének én is örvendek, és a románok öngólt rúgtak, ha machinációjuk kedvezően hat majd Csé pesti megjelenésére.”³⁶

5. Cs. Szabó a szellemi vérkeringés hajszalerein át kapcsolatot tartott a német kultúrán túli Európával – írja Poszler György akadémikus –, kiemelve a hagyományos műveltség és korszerűen tájékozott esszéista hitvallását: „Hűség a modern magyar irodalmi klasszicitáshoz, hűség Latin-Európa szelleméhez és hűség a kelet-európai népek történelmi hivatásához.”³⁷ Cs. Szabó társadalomtudományos műveltséggel gyakorolta a szépírói erényeket, a magyar irodalom bensőséges ismeretét pedig világpolgári tájékozottsággal ötvözte. Voltaképpen a lírai eszközökkel átlényegített prózát művelte mindvégig – különböző műfajokban. A szerves építkezés, az újraírás és az újraszerkesztés, a régi elemek folyamatos kilombosítását gyakorolta. Akárcsak Kolozsváron született kortársa, Buday György (1907–1990) világhírű grafikus. A szerves építkezéseknek köszönhetően vált egyedülállónvá mindkettőjük életműve.

Cs. Szabó a közvetítésben látta a maga közeli és távlati célkitűzéseit. A *Hűlő árnyékban* fogalmazta meg: közvetítés Európa és a magyarság, a művészet és a tudomány, a valóságismeret és az elvontság, a távoli múlt és a napi aktualitás, a szellemi elődök és az utódok között. Ennek következtében nála „a novella annyira telítődik elméleti-reflexív elemekkel, hogy majdnem esszé, és az esszé annyira telítődik szubjektív-epikai elemekkel, hogy majdnem novella.”³⁸ Poszler György telitalálat értékű paradoxonát idéztem. Aki nemcsak a kifejezés erejét és a gondolat eredetiségét becsülte, de a tudás gazdagságát, az ismeret mindent átfogó bőségét is értékelt.

Ez a kétirányú nyitottság Cs. Szabó nemzedékének (Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Szabó Lőrincnek) abból a felismeréséből fakadt, hogy a magyar irodalom, „mihelyt eldugul egyik vagy másik irányban”, provincializálódik. A kis nemzetek irodalmának léttörvényét látta ebben Cs. Szabó is. Valahányszor újragondolta a kérdést, mindig a „Kolozsvár–Párizs-tengelyhez” – nem a Berlin–Róma-tengelyhez! – jutott vissza: teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népünk mélyrétegei felé. Az „ismeretlen nép” arculatának a megmutatása létfontosságú nemzeti létünk fenntartásában, amiképpen a népi műveltségen átszűrt európaiság is nélkülözhetetlen.

Cs. Szabó László 1932 és 1935 között a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnökének titkára volt. Az írói felkészüléshez anyagi biztosítékot jelentő állást alighanem annak köszönhetette, hogy „provokatíván eredeti” meglátásai voltak a közgazdaságtanról és a politikáról éppúgy, mint a képzőművészetről vagy

36 Czigány Loránt: SzerenCSÉnk volt, hogy volt Csénk... Egyveleg a naplóból (1971–1981). *Forrás*, 2005/11, 73–88.

37 Poszler György: *Illúzió és értelem*. Vázlat az „esszéista” nemzedék portréjához. 113–144.

38 Uő.: uo. A *Hűlő árnyékban* szerkesztésekor Cs. Szabó megjegyezte: „Poszler túlzott paradoxonokban s ellentétpárokban fogalmazott”, de „felkészültebb írást nem ismerek a témáról”.

a színházról. „Gátlástalanul” cikázott a gazdaságfilozófiáról a helytörténetre, az építészetről a szociológiára. Szerencséjére alkalmazójában, Éber Antal (1872–1950) országgyűlési képviselőben olyan gazdaságpolitikust ismert meg, aki a régi magyar gondolat- és szólásszabadság neveltjeként „Széchenyi István hagyaték-örzőjének” tekintette magát. Amikor Németh László 1934 elején életre keltette a magyar sorskérdések feldolgozására serkentő *Választ*, a Sorbonne-on 1931-ben gazdaságtörténeti doktorátust szerzett Cs. Szabót is bevonta a folyóirat szerkesztőbizottságába. Lényegében mindketten a korszak gazdaságtörténeti és gazdaságméleti, eszme- és ideológiatörténeti kérdéseinek átvilágítását várták tőle – más-más vetületben.

Aki harmincévesen – akárcsak Németh László – kulturális mintázatokat keresett.

A *Válasz* hasábjain in statu nascendi ismerkedhetett meg a folytatásokban közreadott *Puszták népe* megrendítő részleteivel: a nemzet alatti cselédség kiszolgáltatottságával, „rabszolgasorsával”. Amint kézbe veszi a *Nyugat* kiadásában megjelent kötetet,³⁹ Babitscsal vállelve igyekszik elismerést szerezni Illyésnek. Hangütésével alapvetően befolyásolta a mű kortársi fogadtatás-történetét.⁴⁰ A „sznobok és parasztok” közötti utat járva, „nyugatosok és népiek egyesülését” szorgalmazta. És a népi-urbánus vita zajlása közepette képesnek bizonyult az ellentétek két vége közti „szikraütésre”,⁴¹ arra a következtetésre jutva, hogy „a mellérendelés hordozza az igazságot”.⁴²

Mint hogy összmagyar szempontból tekintette át Cs. Szabó az „irodalmi mezőket”, nem hagyta ki az erdélyi „fejleményeket” sem. „Két erdélyi antológia fekszik előttem – írta a *Nyugat* 1938-as számában –, az 1923-as »Tizenegyek« s az 1937-ben kiadott »Új Erdélyi Antológia«. Elsőt az összeomlás és váratlan honvesztés, másodikat a kitaposott kisebbségi sors fiatalsága írta, egyik füstölgő lávalerakódás, másik egy szűkös, küszködő gazdaság termése. [...] A tizenegy még csak elszórtan céloz a történelmi változásra – Baudelaire-ről, az expresszionizmusról értekezik, Franyó Zoltánosan, Somlyó Zoltánosan versel –, a romantikus hangban viszont a szülőföld katasztrófája visszhangzik; az új antológiában a tárgy szüntelenül a megváltozott magyar életformára mutat, de a hangból kihalt a romantika.”

6. Cs. Szabó László vallomásaiból egyértelműen kiderül, hogy az erdélyi múlt ismerete az összmagyarország számára is tanulságos, mivel Erdély arcán a virtuális Európa jegyei ismerhetők fel – tudatosította Pomogáts Béla 2003-ban a *Korunk*

39 Cs. Szabó László: Illyés Gyula: *Puszták népe*. *Nyugat*, 1936/6, 465–468.

40 Vö. N. Horváth Béla: *A Puszták népe – és olvasatai* (1936). In N. H. B.: *Nép és nemzet*. Illyés Gyula I. 1902–1944. Bp., Nap Kiadó, 249–276.

41 Vö. Széchenyi Ágnes: *Válasz 1934–1938*. Elvek, frontok, nemzedékek. Bp., 1997, Argumentum Kiadó, 85.

42 Cs. Szabó László: *Méreg* 1. *Nyugat*, 1941, 7.

hasábjain. Egy évvel Magyarország európai integrációja előtt arra hívta fel a figyelmet, hogy Cs. Szabó felfogásában Erdély „nem havasi fenyveseket és zúgó vadvizeket, még csak nem is kincses városokat és gazdag bibliotékákat jelent”, hanem „a magyarság történelmi sorsának egyik beszédes jelképét és mintáját, amelynek mindig időszerű értelme van”. *Erdélyben*⁴³ című 1940-es könyve elé Bethlen Miklós híres mondatát írta mottó gyanánt: „Ég mint a Mózes csipkebokra, de meg nem emésztethetik: sem napkelet egészen el nem foglalhatja, sem napnyugat egészen meg nem tarthatta.«⁴⁴ Amivel ennek az örökségnek az erkölcsi posztulátumát is sugallni tudta: „Erdély kicsi, bizonytalan és veszélyes ország volt, ecettel és vérrel etette a fiait, ápolni nem tudott s néha még eltakarni sem, szemfedőnek is keskeny volt. Aki ezt a szülőföldet szereti, a legnehezebb emberi sorsot szereti.”⁴⁵ E gondolatsor Cs. Szabó stílusának történelmi mélységét is jelzi, ami minden bizonnyal az erdélyi emlékirók búvárlásából fakadt.

7. A kolozsvári hazatérés a (a *Korunk* hasábjain) valóban elősegítette Cs. Szabó magyarországi „jelenlétét”. A *Nagyvilág* 1980 elején hozta *Dickens-naplóját*, ezt követően évente látogathatott Budapestre, művei kezdtek megjelenni. Kolozsváron viszont egészen 1990-ig újból nem lehetett leírni a nevét, ahogy 1983 után a másodjára is anatómia alá került Kósét sem. A '89-es fordulatnak kellett eljőnie ahhoz, hogy az 1990 elején indult Helikonban Lászlóffy Aladár (1937–2009) – a *Doveri átkelés*, a *Római muzsika* alapján – a magyar esszé nagymesterei között jelölje ki a helyét. „Tartósan távol a haza mindennapi életétől az író, mint önkéntes vagy kényszerű száműzött (alapjában egyre megy a kettő), honvágy nélkül is fantomok közt él” – idézte a *Vérző fantomokból*.⁴⁶ A Sárospatakon őrzött hagyatékából kiderül, hogy a hozzá közel álló erdélyi írók körül emigrációjában is „vele volt” minden korosztály: Méliusz József, Jancsó Elemér, Kányádi Sándor, Szilágyi Domonkos, Szilágyi István, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Veress Dániel, Balla Zsófia, Szócs Géza.⁴⁷ Az ő könyvtárába csakis az írás minősége révén kerülhettek be a szellemi talentumok. A szerves építkezés, az újraírás s az újrászerveztetés, a régi elemek folyamatos kilombosításával alakította saját életművét is.

Alighanem a rendszerváltoztatást követő önszerveződés gondjaival magyarázható, hogy az első emlékünnepe „csak” halálának 20. évfordulóján – 2004.

43 A *Nyugat* könyvkiadójánál megjelent százlapos kis kötet 1941 szeptemberében kiegészült a *Székelyek* című írással, és ekként Erdődi Mihálynak A *felszabadult Erdély* című fotóalbuma bevezetőjeként is a közönség elé került.

44 Pomogáts Béla: Cs. Szabó László Erdélye és Európája. *Korunk*, 2003/4, 15–18.

45 Uő.: I. m.

46 Lászlóffy Aladár: Cs. Szabó László. *Helikon*, 1990, 25.

47 Baranyai Katalin: Cs. Szabó László könyvtári hagyatéka Sárospatakon.

<https://patakarchiv.hu/portal/baranyai-katalin-cs-szabo-laszlo-konyvtari-hagyateka-sarospatakon/>

november 29–30-án – zajlott le. Fő szervezője a Kántor Lajos kezdeményezésére 2003. március 22-én megalakult Kolozsvár Társaság volt, társszervezője pedig az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Európai Protestáns Szabadegyetem Erdélyi Köre. A Protestáns Teológia dísztermében tartott rendezvényen Vetési László, Kötő József, Kántor Lajos, Pomogáts Béla, Bányai János, Gömöri György tartott előadást. Pomogáts Béla kiemelten szólt az esszéíró „irodalmi őrszolgálatának” morális felelősségéről: „Cs. Szabó László mindig közelről fürkészte a múltat és a jelent, és közben felépítette a szellemnek azokat a magaslati pontjait, amelyekről a magyar és az európai történelem és a mindenkori jelen jól áttekinthető volt, mi több, a jövődőről is meg lehetett tudni valamit.”⁴⁸ Pomogáts Béla válogatásában és bevezetőjével erre az alkalomra jelent meg az *Erdélyi metszetek* című kötet is, amelyik első ízben nyújtott reprezentatív válogatást a Cs. Szabó-szövegekből az erdélyi olvasóknak.⁴⁹

Ettől kezdve az események felgyorsultak. Születésének századik évfordulóján Poszler György, Pomogáts Béla és Kántor Lajos irodalomtörténeti távlatból közelített életművéhez, halálának 25. évfordulóján pedig Cs. Szabó László- emléken idéztük körünkbe.

A Kolozsvár Társaság kezdetben inkább évfordulókhoz kötött rendezvényeket szervezett. A Kolozsvári Magyar Napokon már a tárlatvezetés is hangsúlyos szerepet kapott. Nemcsak a Szervátiusz Jenő-szoborpark, a Gy. Szabó Béla műterem vált látogathatóvá, Balázs Péter műteremlakásában is megnyílt a Kolozsvár Galéria – a Cs. Szabó-emléksarokkal (*Cs. Szabó László terei, 1905–2005*).⁵⁰ Ez a kiállítás bővült 2008 decemberében a post mortem Magyar Örökség-oklevéllel.⁵¹

7. Utoljára a keleti front áttörése után, 1944-ben látta imádott Erdélyét, amikor szívébe nyílt a kérdés: „Mi lesz édesanyámmal?” Aminek az volt a felhangja: „Mi lesz Kolozsvárral?” „Mi lesz Erdéllyel?”

Cs. Szabó László gyermekkorában arról álmodozott, hogy majd a Házsongárdi temetőben fog végleg megpihenni. Amikorhaza készülődött, már nem gondolhatott a házsongárdi családi sírra. A református kollégiumi hagyományok hatása alatt Sárospatak mellett döntött. Londoni lakásából (Gloucester Mews 48.) ugyancsak Sárospatakra került 11 170 db könyvből, valamint majdnem ezer folyóiratból és 400 db katalógusból, továbbá útikalauzból álló könyvtári hagyatéka. A dobozokban tárolt művek feldolgozása már 1987-ben elkezdődött.

48 Uő.: A megfigyelő közelsége és távolsága. Cs. Szabó László az emigráció előtt. *Forrás*, 2005/11, 37–41.

49 Kolozsvár, 2004, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.

50 A Kossuth-díjas író, esszéíró, kritikus munkáinak másolatai a Petőfi Irodalmi Múzeumnak kerültek – Cseh Áron főkonzul és Kántor Lajos révén – Kolozsvárra.

51 Lásd: Kántor Lajos: A hazatérő. *Szabadság*, 2008. december 22.

„Cs. Szabó műveltsége ihletett műveltség volt, nem pusztán mohóság és szorgalom végösszege” – emelte ki temetésén Csoóri Sándor. „Kapcsolatok, összefüggések lírai rendszere, melyben a tudás csakugyan hatalom.” Éppen ezért szellemének mindig jelen kell lennie Kolozsváron – ajánlotta az erdélyiek figyelmébe Pomogáts Béla –, amely „nemcsak rövidre szabott ifjúságának az otthona, hanem nosztalgiáinak állandó tárgya, írói identitásának centrális fogalma is volt.”⁵²

52 Pomogáts Béla: A megfigyelő közelsége és távolsága. *Forrás*, 2005/11, 37–41.